

В І Д Г У К

офіційного опонента

доктора юридичних наук, професора

Андрушка Андрія Васильовича

на дисертацію ДЕНИСЮК Олени Вікторівни

«Кримінально-правова характеристика насильницького зникнення»,

подану на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження Олени Вікторівни Денисюк сумнівів не викликає. Ще порівняно недавно про феномен насильницьких зникнень чули одиниці. Згадували про нього насамперед у контексті політики диктаторських режимів у країнах Латинської Америки другої половини ХХ століття. Останніми ж роками список держав, у яких має місце практика насильницьких зникнень, поповнився Україною. Як відомо, відповідна проблема пов'язана з триваючою агресією російської федерації проти України.

Попри велику кількість облікованих випадків насильницького зникнення, станом на сьогодні випадків засудження за ст. 146-1 КК України немає. Маємо підстави стверджувати, що такий стан речей пов'язаний, зокрема, з недосконалою редакцією цієї кримінально-правової заборони. Чимало питань у правозастосувачів виникає стосовно кваліфікації зазначеного посягання. Всі ці питання потребують свого адекватного вирішення, яке навряд чи можливе без обґрунтованих рекомендацій, наданих наукою кримінального права. Водночас доводиться констатувати, що глибоких досліджень проблемних питань кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення на сьогодні бракує. Дослідження відповідної проблематики становить значний інтерес також у контексті розробки проєкту нового КК України.

З огляду на викладене можемо підтвердити значну актуальність, теоретичну та практичну значущість обраної Оленою Вікторівною Денисюк теми дисертаційного дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність забезпечується достатньо вдалою та продуманою структурою дисертаційної роботи, логікою викладення матеріалу, належною джерельною базою, використанням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження.

Методологічною основою роботи є широкий спектр методів наукового пізнання. Під час дослідження використано такі наукові методи: *історичний* – застосовувався для висвітлення закономірностей розвитку кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері запобігання та протидії актам насильницького зникнення за міжнародним правом, а також для вивчення передумов необхідності закріплення у національному законодавстві кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення; *компаративістський (порівняльно-правовий)* – застосовувався для аналізу зарубіжного законодавства щодо кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері запобігання та протидії актам насильницького зникнення, а також для виявлення схожого і відмінного у кримінальному законодавстві України та низки зарубіжних держав; *догматичний (логіко-юридичний)* – застосовувався з метою виявлення недоліків та для вивчення можливостей удосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за насильницьке зникнення; *системний* – застосовувався при вивченні (у результаті аналізу елементів, їх ознак і властивостей, зв'язків усередині об'єкта для вивчення цього об'єкта як єдиного цілого) тих суттєвих загальних ознак, що пов'язують частини в єдине ціле; *логіко-граматичний* – застосовувався у процесі поглибленого вивчення категоріально-понятійного апарату насильницького зникнення; *формально-юридичний* – застосовувався для правового аналізу положень міжнародних актів, законодавства зарубіжних держав та джерел національного права,

обґрунтування висновків і пропозицій щодо уточнення ст. 146-1 КК України; *логіко-семантичний* та *метод аналізу словникових визначень* – застосовувався для поглибленого аналізу окремих понять теми дослідження, а також тлумачення її понятійного апарату; *індукції* – застосовувався з метою одержання загального висновку (на основі формально-логічних умовиводів) та формулювання понятійно-категоріального апарату предмету дослідження; *дедукції* – застосовувався під час виокремлення та характеристики критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення (на основі застосування правила співвідношення загального та часткового); *моделювання* – застосовувався для формулювання пропозицій до чинного законодавства України стосовно кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення; *статистичний* – застосовувався для аналізу й узагальнення емпіричної інформації; *анкетування* – застосовувався для забезпечення об'єктивності, виваженості і значущості власних конкретно-соціологічних досліджень авторки, які були проведені з метою з'ясування думки респондентів, котрі займаються практичним застосуванням положень КК України, щодо конкретних питань, пов'язаних із темою дослідження (сс. 24–25).

У своїй більшості викладені у дисертації О.В. Денисюк наукові положення, висновки та рекомендації належним чином обґрунтовані та достатньо переконливі. Для їх обґрунтування авторкою використано емпіричні матеріали, а також сучасну наукову літературу з теорії права, кримінального права і міжнародного права. Список використаних джерел становить 196 позицій.

Емпіричну основу дослідження становлять статистичні матеріали Офісу Генерального прокурора; дані громадських організацій; результати анкетування 120 респондентів (суддів, помічників суддів та працівників апарату Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду).

Кожен із трьох розділів дисертаційної роботи закінчується висновками, в яких підбито основні підсумки відповідного етапу дослідження. Наприкінці

роботи наведено загальні висновки, в яких сконцентровано найважливіші положення та рекомендації, що знайшли своє відображення у тексті дисертації.

Викладене дає підстави стверджувати, що більшість сформульованих у дисертації О.В. Денисюк наукових положень, висновків та рекомендацій належним чином обґрунтовані.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів. Аналіз змісту роботи свідчить про те, що в результаті здійсненого дослідження авторці вдалося вирішити поставлені нею завдання та отримати низку нових, важливих для кримінально-правової науки результатів.

Дисертація є комплексним дослідженням теоретичних і прикладних проблем кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. До найвагоміших результатів, які відображають наукову новизну роботи та виносяться на захист, належать, на мій погляд, такі:

- обґрунтовано авторський підхід до визначення родового, безпосередніх основного та додаткового об'єктів насильницького зникнення;
- запропоновано доповнити кримінально-правову заборону, присвячену насильницькому зникненню, частиною 3, у якій передбачити такі кваліфікуючі ознаки, як вчинення вказаного діяння повторно, за попередньою змовою групою осіб, спричинення ним тяжких наслідків;
- обґрунтовано необхідність внесення змін до ч. 5 ст. 49 та ч. 6 ст. 80 КК України, закріпивши насильницьке зникнення як кримінальне правопорушення, на яке не поширюється строк давності;
- аргументовано необхідність визначення підслідності насильницького зникнення за слідчими СБУ шляхом внесення змін до ч. 2 ст. 216 КПК України (сс. 26–27).

Імпонує пропозиція авторки внести зміни до кримінально-правової заборони, присвяченої насильницькому зникненню, замінивши словосполучення «видання наказу або розпорядження» на «віддання наказу або розпорядження», що розширить можливості притягнення винних осіб до

відповідальності, позаяк поняття «видання» означає переважно письмову форму, а «віддання» – ще й усну (с. 104).

Крім того, у роботі удосконалено визначення ознак, за якими можна розмежовувати насильницьке зникнення та суміжні кримінальні правопорушення; порядок кваліфікації насильницького зникнення залежно від стадій його вчинення, форми співучасті, а також при множинності кримінальних правопорушень (с. 27).

У роботі отримали подальший розвиток: 1) позиція щодо визнання потерпілим від насильницького зникнення особи, на яку безпосередньо спрямоване вказане посягання та якій заподіюється шкода; водночас встановлено, що жертвою зазначеного кримінального правопорушення можуть бути й інші суб'єкти, для яких настали негативні наслідки цього кримінального правопорушення (зокрема, родичі потерпілого); 2) аргументація стосовно необхідності збільшення строку покарання у виді позбавлення волі за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого кожною з частин відповідної кримінально-правової заборони (с. 27).

Таким чином, можна констатувати, що положення рецензованого дисертаційного дослідження містять певну наукову новизну і є певним внеском О.В. Денисюк у науку кримінального права.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях. Основні положення і результати дисертаційного дослідження О.В. Денисюк відображені у восьми наукових публікаціях, серед яких дві статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (з юридичних наук), дві статті – у наукових виданнях інших держав (Латвійська Республіка та Республіка Польща), а також чотирьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях. Наведене дозволяє підтвердити достатній рівень апробації основних результатів рецензованого дослідження.

Результати дослідження мають як наукове, так і прикладне значення. Викладені у дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані та (чи) вже використовуються: у *законотворчій діяльності* – для удосконалення законодавства, спрямованого на протидію насильницькому зникненню (відповідь голови Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності на звернення від 14 серпня 2023 року); у *правозастосуванні* – для кримінально-правової кваліфікації насильницьких зникнень; у *науково-дослідній сфері* – для подальших наукових досліджень проблем кримінально-правової протидії насильницьким зникненням (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 24 липня 2023 року); в *освітньому процесі* – під час проведення навчальних занять із кримінального права (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 липня 2023 року) (сс. 27–28).

У цілому високо оцінюючи рівень дисертаційного дослідження Олени Вікторівни Денисюк, зверну увагу на окремі дискусійні моменти і висловлю деякі зауваження та побажання:

1. У вступі до рецензованої роботи та в підрозділі 1.1 авторка підкреслює, що питання кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення у науці кримінального права майже не досліджені. Так, наприклад, на сс. 21–22, 30 дисертації стверджується, що науковці, які займалися цією проблематикою, у своїх працях приділили увагу лише питанням доцільності криміналізації насильницького зникнення; натомість інші аспекти досліджуваної у рецензованій роботі проблематики (зокрема, питання становлення й розвитку правових засад протидії насильницьким зникненням на міжнародному та національному рівнях, вивчення зарубіжного досвіду регламентації кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення, дослідження особливостей елементів його складу, з'ясування проблемних питань його кваліфікації) кримінально-правовою наукою належним чином не розроблені. З такими твердження однозначно погодитись не можемо. Звісно, проблематика, яка є предметом дослідження О.В. Денисюк, вивчена явно

недостатньо. Однак підстав для того, аби стверджувати, що увагу на сьогодні приділено лише питанням доцільності криміналізації насильницького зникнення, немає. Приміром, проблеми кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення розглядалися мною у монографії «Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи», а також у докторській дисертації, однак авторка, судячи зі списку використаних джерел, не знайома з цими працями (у цьому списку фігурують лише три тези моїх доповідей на науково-практичних заходах). Водночас зауважу, що низка положень і висновків, які містяться у рецензованій дисертації і які виносяться здобувачкою на захист, висловлювалися мною раніше (це стосується, зокрема, визначення безпеки людства основним безпосереднім об'єктом насильницького зникнення та пропозиції перенести відповідну кримінально-правову заборону до розділу XX Особливої частини КК України; пропозиції спростити формулювання диспозиції відповідної норми шляхом відмови від перерахування форм позбавлення особи свободи). Що ж до зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії насильницькому зникненню, який за твердженням О.В. Денисюк зовсім не вивчений, хотілося б зазначити, що відповідне питання аналізувалося мною не лише у згаданих вище працях, а й у науковій статті «Порівняльний аналіз законодавства зарубіжних держав про кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення», опублікованій вже після захисту докторської дисертації, з якою авторка рецензованої роботи також, на жаль, не знайома.

2. Значна частина тексту рецензованої дисертації прямо не стосується тематики дослідження. Так, наприклад, у розділі 1 багато сказано про зниклих безвісти за особливих обставин, про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (сс. 49–54, 56, 57). (У зв'язку з цим, до речі, виникає питання: невже всі зниклі безвісти за особливих обставин є потерпілими від насильницького зникнення?!). Те саме стосується й наступних розділів роботи. Приміром, не зовсім зрозуміло, навіщо авторка

настільки детально висвітлює теоретичні положення про об'єкт кримінального правопорушення (див., зокрема, сс. 72–77, 77–78, 79–80, 82–83, 84–90), замість того, аби глибоко розібратися в дискусійних аспектах власне об'єкта насильницького зникнення?! Багато сторінок присвячено також доктринальним підходам до розуміння сутності триваючих кримінальних правопорушень, теоретичним питанням встановлення моменту закінчення кримінального правопорушення у триваючих кримінальних правопорушеннях (сс. 99, 100–102), сутності загального та спеціального суб'єкта кримінального правопорушення (сс. 110–114), ознакам службової особи (сс. 116–117), поняттю та сутності вини і її формам, мотиву та меті кримінального правопорушення (сс. 122–124, 125–127). У підрозділі 3.2 дисертації основна увага зосереджена не на особливостях кваліфікації насильницького зникнення, чому ця структурна частина роботи власне має бути присвячена, а на розкритті теоретичних засад кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень (при цьому текст вказаного підрозділу, по суті, є конспектом навчального посібника «Основи кваліфікації злочинів» за редакцією академіка М.І. Панова, на який авторка часто посилається). У підсумку виходить, що розкриттю теоретичних питань, які тематики дослідження стосуються досить опосередковано, у рецензованій роботі присвячено чи не більше сторінок, аніж аналізу проблемних аспектів кримінально-правової характеристики насильницького зникнення.

3. Аналіз особливостей відповідальності за насильницьке зникнення за кримінальним законодавством зарубіжних держав (підрозділ 1.3 дисертації) виглядає дещо поверховим і тенденційним. По-перше, авторкою не виокремлено коло держав, які на сьогодні криміналізували насильницьке зникнення¹, а які з певних причин досі не зробили цього. По-друге, основну увагу у цьому підрозділі приділено кримінальному законодавству держав

¹ Проведений мною аналіз кримінального законодавства понад 100 держав світу засвідчив, що кримінально-правова заборона насильницького зникнення міститься у законодавстві понад 50 держав світу (див.: Андрушко А.В. Порівняльний аналіз законодавства зарубіжних держав про кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 308–319).

Латинської Америки, для яких проблематика насильницького зникнення з огляду на історичний досвід дійсно є особливо болючою, тоді як про законодавство інших держав згадується мало. По-третє, недостатньо акцентується на тому, що різні законодавці, передбачаючи відповідальність за вказане діяння, виходили з дещо різних стандартів його криміналізації: одні взяли за основу визначення насильницького зникнення, яке міститься в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, інші – в Міжнародній конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. По-четверте, аналізуючи відповідне питання, авторка не звернула увагу на низку важливих моментів, які стосуються криміналізації насильницького зникнення в зарубіжному законодавстві (зокрема, на різні підходи законодавців до визначення об'єкта вказаного посягання і, відповідно, його місця в системі Особливої частини кримінальних законів, особливості описання ознак потерпілого від насильницького зникнення та описання ознак його об'єктивної сторони тощо).

4. Аналізуючи зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення, на с. 60 дисертації здобувачка зазначає, що переважна більшість законодавців імплементували положення міжнародного права, визнавши вказане посягання злочином проти людяності. У зв'язку з цим виникає питання: чи не доцільно виокремити в КК України статтю про відповідальність за злочини проти людяності, одним із яких передбачити насильницьке зникнення? У цьому контексті зауважу, що чимало законодавців зарубіжних держав (зокрема, Бельгії, Боснії та Герцеговини, Вірменії, Іспанії, Люксембургу, Мальти, Молдови, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Північної Македонії, Польщі, Румунії, Сербії, Словенії, Фінляндії, Хорватії, Чехії, Чорногорії) не виокремили в своєму законодавстві самостійну статтю про відповідальність за насильницьке зникнення, а визнали вказане діяння одним із різновидів злочинів проти людяності, згадавши про нього у відповідній «загальній» статті. Чи не заслуговує такий досвід на запозичення з боку вітчизняного законодавця?

У розглядуваному контексті необхідно звернути увагу на те, що в рецензованій роботі О.В. Денисюк паралельно вживає два поняття – «злочини проти людяності» і «злочини проти людства», при цьому ніде не пояснюючи їх співвідношення. Зауважу, однак, що в анкеті, розробленій авторкою для опитування фахівців, які займаються практичним застосуванням положень КК України (див. додатки А і Б), здобувачка використовує ці поняття як різні за значенням. Так, шосте питання у цій анкеті сформульоване таким чином: «Чи відносите Ви насильницьке зникнення до злочинів проти людства або людяності». Серед варіантів відповідей – «вважаю насильницьке зникнення злочином проти людства» і «вважаю насильницьке зникнення злочином проти людяності» (сс. 205, 207). З огляду на це хотілося б уточнити, як авторка роботи бачить співвідношення вказаних вище понять.

Крім того, з огляду на твердження про те, що «насильницьке зникнення є одним з найбільш жорстоких та небезпечних *кримінальних правопорушень міжнародного характеру*» (с. 178), хотілося б почути, як О.В. Денисюк співвідносить поняття «міжнародний злочин» та «злочин міжнародного характеру».

5. Низка положень та висновків, які містяться у рецензованій дисертації, не підкріплені належною аргументацією. Так, наприклад, на с. 79 авторка доходить висновку, що «родовим об'єктом насильницького зникнення є суспільні міжнародно-правові відносини, що забезпечують мирне співіснування держав, дотримання правил міжнародного правопорядку як у мирний, так і військовий час, а також міжнародні гарантії безпеки як окремим державам, [так] і людству в цілому». Що саме дало підстави О.В. Денисюк дійти вказаного висновку – сказати складно. Недостатньо обґрунтованим і суперечливим видається також твердження дисертантки про те, що «насильницьке зникнення передусім посягає на безпеку людства через завдання шкоди людині, зокрема, з урахуванням того, що позбавлення волі

людини у будь-якій формі поєднується з відмовою визнати факт зазначених дій» (с. 81).

Висновки авторки рецензованої роботи щодо основного безпосереднього об'єкта таких кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, як незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, підміна дитини, торгівля людьми та незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (в дисертації О.В. Денисюк – «в психіатричний заклад») (сс. 134–138) є надто однозначними й категоричними, не враховують численних альтернативних точок зору, які з цього приводу висловлювалися в науковій літературі.

Не підкріплене жодними доказами твердження здобувачки про те, що торгівля людьми «досить часто пов'язана з позбавленням волі людини або з її викраденням» (с. 137). Здійснений мною аналіз відповідної судової практики дає підстави якраз для протилежного висновку: подібне трапляється вкрай рідко.

Авторка пропонує нові, удосконалені на її погляд, санкції кримінально-правової заборони, присвяченої насильницькому зникненню, при цьому не наводить жодних аргументів на користь того, що вони мають мати саме такий вигляд.

б. Текст рецензованої роботи не позбавлений і деяких інших неточностей або недостатньо аргументованих висловлювань:

а) не зрозуміло навіщо у назві розділу 2 дисертації, а також де-не-де у її тексті вживати зворот «кримінальне правопорушення насильницьке зникнення», адже те, що насильницьке зникнення є кримінальним правопорушенням, прямо впливає навіть з назви дисертаційного дослідження;

б) словосполучення «вік кримінальної відповідальності», яке на с. 111 дисертації вживає авторка, є некоректним, оскільки кримінальна відповідальність віку мати не може; правильно говорити про вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність;

в) посилаючись у тексті роботи на ту чи іншу наукову працю, здобувачка у фігурних дужках нерідко вказує на конкретну позицію в списку використаних джерел, не зазначаючи при цьому сторінку, на якій міститься відповідне твердження (див., наприклад, сс. 84, 86, 95, 96, 97, 98, 102, 103, 140);

г) авторка паралельно, без жодних уточнень, вживає як синонімічні поняття «кримінальне правопорушення» і «злочин» (безвідносно до насильницького зникнення), що, зрозуміло, не є коректним (див., наприклад, сс. 90, 91, 99, 107, 108, 110, 122, 123, 124, 126, 127, 142, 143, 145, 147, 148, 149, 152, 154). До уваги іноді не беруться й інші зміни у вітчизняному кримінальному законодавстві, пов'язані із запровадженням категорій «кримінальне правопорушення» і «кримінальний проступок». Так, приміром, на с. 123 дисертації вказується, що «умисел поділяється на прямий і непрямий, а необережність проявляється у видах *злочинної* самовпевненості або *злочинної* недбалості»;

г) у списку використаних джерел (позиції 8, 49, 67, 71, 72, 90, 92, 118, 127, 130, 141, 152, 156) фігурують наукові праці, опубліковані у державі-агресорі; при цьому це публікації, які до теми дослідження мають доволі опосередковане відношення.

Разом із тим висловлені критичні зауваження і побажання стосуються здебільшого дискусійних питань й не піддають сумніву основні наукові результати рецензованої роботи.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення, мови, стилю та дотримання академічної доброчесності. Дисертація Денисюк Олени Вікторівни «Кримінально-правова характеристика насильницького зникнення» є завершеною кваліфікаційною працею, в якій одержано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для теорії та практики кримінального права, а саме – авторкою здійснено спробу комплексного

розв'язання проблемних питань, що стосуються кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення.

Дисертація є самостійним науковим дослідженням, яке пройшло достатню апробацію; її зміст відповідає заявленій дисертанткою науковій спеціальності.

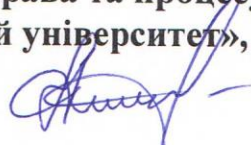
Оформлення дисертації відповідає встановленим Міністерством освіти і науки України вимогам. Робота виконана українською мовою з правильним вживанням юридичної та спеціальної термінології. Стиль викладення матеріалу дослідження науковий.

Під час вивчення дисертації та наукових публікацій здобувачки фактів порушення академічної доброчесності не виявлено.

Висновок. Дисертація Денисюк Олени Вікторівни «Кримінально-правова характеристика насильницького зникнення» відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами, а її авторка – Денисюк Олена Вікторівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –

**професор кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
доктор юридичних наук, професор**

Андрій АНДРУШКО

